

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN DAYANDIĞI TEMEL TASAVVURLAR

GELENEĞİN İNKİŞAFINDAN GELECEĞİN İNŞASINA

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ilâhiyât 601

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Mâtürîdî Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar
-Geleneğin İnkışafından Geleceğin İnşasma-*

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ISBN 978-625-7404-12-9

1. Baskı: Haziran 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.

Matbaa Sertifika No: 49599

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyatyayin@gmail.com

MÂTÜRÎDÎ'NİN ÂLEM ANLAYIŞI

İsmail BULUT

DOÇ. DR., HİTİT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Öncelikle, “İmâm Mâtürîdî'ye Göre Âlemin Unsurları: Atomculuk Açısından Bir Değerlendirme” adlı başarılı tebliği hazırlayan ve sunan Doç. Dr. Mehmet Bulgen'i tebrik ediyorum. Tebliğde İmâm Mâtürîdî'nin atomculuğa dayalı cevher-araz teorisini benimsediği ve bu teori temelinde bir âlem anlayışı geliştirdiği belirtilmektedir. Mâtürîdî'nin âlem anlayışı, varlıkların yapıtaşları olan cevher-araz üzerinden daha çok fiziksel açıdan incelenmiştir. Mâtürîdî'nin cisimlerin yapısı ve özellikleri gibi konuların doğrudan dinle ilişkili olmadığını belirtmesiyle birlikte dinen gerekli gördüğü durumlarda cisim, cevher ve araz hakkında açıklamalarda bulunduğu ve bunu fizikçi ya da metafizikçi olmaktan daha ziyade savunmacı bir tarzda gerçekleştirdiği vurgulanmaktadır. Buradan hareketle ileri sürdüğü teolojik ilkeleri bu temellere dayandırdığı anlaşılmaktadır. Çalıştığınız “Mâtürîdî'nin Âlem Anlayışı” oturumunda fiziksel yapısı oldukça iyi izah edildiğinden teolojik açıdan ele alınmasının da tamamlayıcı olacağını düşündüğümüz için müzakeremizi bu çerçevede planladık.

Kozmoloji, âlem gibi meseleler erken dönemden itibaren kelimelerin önemli ilgi alanlarından biri olmuştur. Kelâm, her ne kadar asıl ilgi alanı teoloji olsa da ilk dönemden itibaren başta âlem olmak üzere diğer konuları teoloji merkezli incelemiştir. Nasların yanı sıra epistemoloji, kozmoloji, mantık ve antropoloji gibi pozitif bilimlerin kavram ve delillerini kullanarak terminoloji kapsamını geliştirdiği gibi kendine has metodoloji de inşa etmiştir.

Kelâmcıların ilahiyat dışındaki alanlara yönelmelerinde başta gelen etken Müslümanların felsefi eserlerle tanışmalarıdır. Tercüme faaliyetleriyle birlikte felsefe ve mantık literatürüne vakıf olmaya başlayan kelâmcılar, felsefenin ilke ve metotlarını kendi anlayışlarına uygun bir şekilde yorumlayarak yeni bir kelâm kozmolojisi oluşturmuşlardır. Kelâm kozmolojisinin merkezinde yer alan Tanrı, insan aklının, bilgi ve anlama gücünün sınırlarını aştığı için, zatî açıdan tam anlamıyla bilinemez. Her ne kadar Tanrı'nın zatı bilinemese de sıfatları, evren ve insana yönelik fiilleri naslar yardımıyla kavranabilir. Buna göre, Tanrı'nın kadîm, tüm varlık türlerinden önceliği, bekâsı, yaratıcılığı, ezeli ve ebedî olması gibi sıfatları akıl yoluyla anlaşılabilir.

O'nun sıfatlarının akılla anlaşılabilmesi için kelâmcıların hareket noktalarından biri O'nun tarafından yaratılmış (muhdes) olan âlem olmuştur. Bu nedenle kelâm kozmolojisi, deney ve gözlemlerden daha ziyade, rasyonalist bir tarzda ortaya çıkmıştır. Zira o, deneyimden çok düşünceye, duyu verileri kadar akıl ilkeleri ve mantık kurallarına dayalı olarak gelişimini sürdürmüştür.¹

Mâtürîdî'nin âlem konusunu izah ederken ve karşıt görüşle-

¹ Hasan Tefvik Marulcu, "Âlemin Hudûsu Bağlamında Kelâm'ın Kozmolojik Yapılanması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (2006), 78.

ri eleştirirken sağlam bir epistemoloji ve metodoloji kullandığı görülmektedir. *Kitâbu't-tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da sergilediği fikrî gayreti ve meseleye gösterdiği önem göz önünde bulundurulduğunda, onun bu konulara hayli vakıf olduğu dikkat çekmektedir.

Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*'in girişinde akıl, duyular ve haber olarak inşa ettiği metodolojisine dayandırdığı bir âlem anlayışı geliştirmiştir. Tüm kelami meseleleri de bu metodoloji ekseninde ele aldığı görülmektedir. Diğer alimler ve ekoller arasında temayüz ettiği özgün metodolojisi kadar, yaratma fiilinin kıdem ve hudûsuna ilişkin yapmış olduğu semantik açıklamalar ve lojik tartışmalar başta olmak üzere, âlemin hâdis olduğunun ispatında ve kadîm olduğu iddiasının reddinde kurguladığı argümanların kendisinden sonraki kelamcılara örnek² olduğu bilinmektedir.

Mâtürîdî, âlemin kadim olduğunu söyleyen ve yaratıcıyı inkâr eden ateist filozofları, ezeli madde anlayışı nedeniyle Aristoteles'i ve âlemin ezelde yaratıldığını öne süren sudur nazariyesi sahibi Yeni-Eflatuncu filozofları reddeder. Mâtürîdî bunları âlemi kadîm sayanlar olarak görür ve dehrî kategorisinde değerlendirir.³ Muhataplarına karşı geliştirdiği izahlar, düz bir anlatımdan ziyade, ret veya kendi görüşlerini açıklamak maksadıyla karşıt görüşteki din ve düşünce akımlarıyla diyalektik bir üslûp niteliğindedir.⁴

Mâtürîdî, âlem görüşü çerçevesinde birçok düşünceyi eleştirmiş ve temel argümanlarını çürütmeye çalışmıştır. Bu gruplar

² Tahir Uluç, "Mâtürîdî'nin Filozofların Âlemin Kıdemi Görüşünü Eleştirisi" (IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Haneflik-Mâtürîdîlik-, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), I/427.

³ Uluç, "Mâtürîdî'nin Filozofların Âlemin Kıdemi Görüşünü Eleştirisi", I/427.

⁴ Mehmet Bulğen, "Klasik Dönem Kelâmında Dakû'u'l-Kelâmın Yeri ve Rolü", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 33/ (2015), 57.

içerisinde dehrîler, tabiatçılar, Yeni-Platoncu filozoflar, madde- nin ezeli olduğunu savunan Aristo ve Aristocu filozoflar, Hıristiyanlar ve Seneviyye öne çıkmaktadır. Bu kesimlere karşı tev- hid merkezli bir yaklaşımla âlemin hâdisliği ve yaratmanın ön plana çıktığı bir âlem tasavvuru ortaya koymuştur.

Mâtürîdî, cevher ve arazlardan oluşan âlemin hâdis oldu- ğunu, geliştirdiği özgün bilgi teorisi kapsamında kanıtlamakta ve izah etmektedir. Mâtürîdî, bilgi teorisinin merkezine yerleş- tirdiği akla göre âlemin hâdis olduğunu şöyle açıklar: Cisim, hareket ya da sükûndan hâli olamaz. Aynı zamanda hareket veya sükûn bir cisimde aynı anda birleşip bulunmaz. Çünkü o iki halden birinin bir cisimde bulunması anında diğeri yok olur. Aynı zamanda hareket ile sükûn ezelde beraber buluna- mayacaklarına göre, bu ikisinden birinin sonradan vücut bul- ması gerekir. Sonradan vücut bulanın, ezelde var olmasının imkânsızlığı ile de diğerrinin de aynı statüde olduğunu ortaya koyar. Onların bu durumu, hareket ve sükûnun herhangi birin- den ayrı bir durumda bulunamayan cismin de yaratılmış oldu- ğunu gösterir.⁵

Mâtürîdî bu açıklamalarıyla esasen, cevher, araz ve cisim- lerden meydana gelen âlemin hadis olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Âlemin sonradan yaratıldığı kabul edildiğinde onun bir yaratıcısı olduğu da kabul edilecektir. Zira âlem son- radan yaratılmış olduğuna göre, onu yoktan var eden bir varlı- ğa ihtiyaç vardır. Bu yaratıcı varlık ise başka bir varlığa ihtiyaç duymayan, kendi başına kaim, ezeli ve ebedi yüce Allah'tır. Bu yaratıcı varlık bir tektir. Çünkü akıl, aksini onaylamaz. Zaten böyle bir şey düşünmek de imkânsızdır.⁶

⁵ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM, 2002), 21-22.

⁶ Muammer Esen, "Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", *Ankara Üniver- sitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008), 50.

Mâtürîdî, âlemin hâdis olduğunu haber yöntemiyle de kanıtlamaktadır. Yüce Allah, hiçbir kimsenin benzer delili birine karşı kullanması mümkün olmayacak şekilde kendisinin “göklere ve yer”⁷ dahil “her şeyin”⁸ eşsiz yaratıcısı olduğunu naklen bildirmektedir. Haber yoluyla gelen bilginin de kabul edilmesi gerekir. Nitekim insanlardan hiçbirisi ne kendisinin kadim olduğunu iddia etmiş ne de kıdemini kanıtlayacak bir delil getirmiştir. Dolayısıyla canlıların yaratılmış olması haber ile sabittir.

Mâtürîdî, duyular yoluyla âlemin sonradan yaratılmış olduğunu şöyle açıklamaktadır: Cisimlerin ana maddesini oluşturan cevherlerden (a’yân) her biri başkalarına zorunlu bağımlı varlıklar olarak algılanır. Zaruret ve ihtiyaç cevheri diğerlerine muhtaç hale getirir. Halbuki başlangıcı olmayan, öncesiz ve ezeli olan kadim varlık, kıdemi sayesinde başkasına ihtiyaç duymaz. Zaruret ve ihtiyaç, cevherleri diğerlerine muhtaç hale getirdiğine göre, bu durum onların yaratılmış olduğunun ispatıdır. Yine duyularla algılanan varlıkların birbirlerinden farklı ve zıt özelliklerinin bir araya gelmesi, ancak harici bir etkenle mümkün olması; âlemin cüz ve parçalardan meydana gelmesi, tabiatın iyi-kötü, güzel-çirkin, aydınlık-karanlık gibi özellikleri hadis olduğunu gösteren niteliklerdir.⁹

Mâtürîdî, tabiat ve evreni Allah’ın varlığı ve fiili sıfatlarının bir göstergesi olarak görmektedir. Çünkü insan açısından âlem, Tanrı’nın yüceliğinin ve sıfatlarının tezahür ettiği alandır. O evrendeki varlıklar ve özelliklerinden bahsederek Allah’ın varlığını kanıtlamaktadır.

Mâtürîdî, varlıklara ilişkin bilimsel açıklamalar yaparak evrendeki işleyişe dikkat çekmektedir. Örneğin güneş metaforu-

⁷ Bakara, 2/117.

⁸ En’am, 6/102.

⁹ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhîd*, 22.

nu kullanarak, onun ayın ve yıldızların ışığından çok daha ışık kaynağı olması, havanın içindeki zerrecikleri görünür hale getirerek havanın zerreciklerden meydana geldiğinin anlaşılmasını sağlaması gibi özelliklerini sayarak insanların güneşte bulunan sırları çözmeye asla güçlerinin yetmeyeceğini ifade etmektedir. Yine gıdaların onun sağladığı ısıyla oluştuğunu, bitkilerin onunla bittiğini, tohumların onun verdiği enerji ile filizlendiğini, meyvelerin onun sayesinde olgunlaşmakta olduğunu belirterek güneş ile bitkiler arasındaki biyolojik sisteme vurgu yapmaktadır. Güneşin akıllara hayranlık veren düzenlenmesi ve yönetilmesine dair de şunları söylemektedir: “Allah onu öyle bir uzaklıkta ayarlamıştır ki her nesnenin yararı bu ayara bağlıdır. Zira mevcut halinden biraz yakın olsaydı mevcut bulunan her şey tutuşur ve yanardı. Biraz uzak olsaydı bu kez de her şey donardı.¹⁰ Güneş ve ay da böyledir, Allah güneşi ürünleri yetiştirmek ve olgunlaştırmak için, günlerin, ayların ve yılların sayılarını bilmeleri için yaratılanların menfaatine uygun hale getirmiştir. Onlar da hep aynı yörüngede yürüyorlar ve seyirlerini hiç sapmadan aynı çizgide sürdürüyorlar.”¹¹

Güneşteki özellikleri mucizevi olarak gören Mâtürîdî, âlemdaki tüm varlıklar gibi güneşi de iyilerin, kötülerin, Allah dostları ve Allah düşmanlarını faydalarıyla kuşatan Yüce Allah'ın cömertliğini gösteren bir nimet olarak değerlendirir.

Mâtürîdî'nin, Allah'ın varlığını kanıtlamak amacıyla örnek gösterdiği varlıklar arasındaki ilişki ve iletişim günümüzdeki ekosistem ve besin zincirine benzer bir sistemi çağrıştırmaktadır: İnsanın beslendiği gıdaların yetişmesi için gökler, yerler, hava, güneş, ay, gece, gündüz ve diğer nimetler yaratılmıştır. Bu yolla yaratıklara göklerin, yerin, bütün mahlûkatın, ayın

¹⁰ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 17/239.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/170.

ve güneşi yaratan varlığın bir olduğu bildirilmektedir. Çünkü bunlardan birinin menfaati diğerine bağlıdır. Eğer böyle olmazdı canlıların bu nimetlerden yararlanmalarının engellenmesi söz konusu olurdu.¹²

Mâtürîdî, âlemin yoktan var edildiğine dair insanın oluşum sürecini delil olarak kullanmaktadır. Yine insandan hareket ederek fiziksel ve biyolojik delillerle Allah'ın varlığını kanıtlamaktadır: Ateşin doğasında yakma özelliği vardır. Karın tabiatında da soğutma özelliği bulunmaktadır. Hal böyle iken bunların tabiatında olan yakma ve soğutma özelliklerinden ayrılıp başka özellikler göstermesi mümkün değildir. Bütün bunlar gösteriyor ki insanın oluşumundaki bütün bu aşamalar nutfenin tabiatının bir sonucu değil aksine hâkim ve düzenleyici olan bir zatın düzenlemesini ispat ediyor.¹³

Âlem, Mâtürîdî'ye göre, Tanrı'nın yarattığı eşsiz bir yapıttır. Âlemin bir başlangıcı ve sonu vardır. Bir varlık için başlangıç ve son olması, tüm varlıkların aynı özelliklere sahip olması anlamına gelir. O'nun yarattığı varlıklar, örneği olmayan, yeni ve sanatkârane yaratılmış varlıklardır. Aynı şeyi tekrar yaratmak ise böyle değildir. Ona göre bir varlığın eşsiz olan ilk yaratılışında, ilk maddenin başlangıcını göz önünde bulundurmamak, yaratılışın bütün niteliğini ve özünü anlatır. Bu da yaratıcı gücün, eşyanın tabiatı üstünde hâkim bir ilk varlığın olduğu sonucuna götürür.¹⁴ Tabii olaylar zinciri, başlangıcından itibaren halkanın hangisi olursa olsun tabiatın kendisinden değil, yaratandan kaynaklanmaktadır.¹⁵

Mâtürîdî, evrendeki eşsiz denge örgüsünün, basit elementlerden başlayarak hayatın oluşması ve gelişmesinin, bitkisel ve hayvansal organizmaların, göklerin, yıldızların, gezegenlerin,

¹² Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 17/73.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 17/174.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/410.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 17/200.

galaksilerin ve bunların işleyiş düzeninin, organik ve inorganik unsurların, rüzgarın ve bulutların cereyan ettiği tabiat kanunlarının, müdebbir ve hakîm, ezelî ve ebedî bir yaratıcı olmadan rastlantı sonucu gerçekleşemeyeceğinden hareket ederek, tabiatı, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatlarını temellendirmek ve O'nun dışında her şeyin yaratılmış ve sonlu olduğunu ispatlamak amacıyla konu etmiştir. Ağaçtaki yumuşak ve zayıf yaprağı ortaya çıkarmakla hurmadaki sert ve sağlam yaprağı çıkarmak da böyledir; o ağaçtaki yumuşacık yaprağı yarmak için bütün yaratılanlar bir araya gelseler de buna güçleri yetmez. Allah, hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamayacağını bildirerek insanlara lütfunu ve kudretini göstermektedir. Ayrıca bunun ölçüsüz ve hesapsız değil, her birinin belli bir ölçü ve tedbir üzere yapıldığı da ifade edilmektedir¹⁶. Âlemde gerçekleşen işlerin düzen içinde yürümesi ve tek bir emre bağlı olmaları, Allah'ın tedbirini, ilmini ve hükümlerini hatırlatmaktadır.¹⁷

Mâtürîdî tevhit karşıtı grupların ve Dehrîler'in maddenin tek bir şeyden oluştuğuna ilişkin gerekçeyle Tanrı'yı selbeden iddialarını tabii delillerle çürütmeye çalışmıştır. Buna ilişkin tohum ve bitki metaforunu kullanmaktadır. Örneğin tohumdan meyveye bitkilerin gelişim süreçlerinin kendi başına olmadığını bütün bunların Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi örneksiz ve vasıtasız yarattığına delil oluşturduğunu belirtmektedir. Nitekim binlerce çekirdeğin veya tohumun tek bir çekirdeğin içinde veya tek bir tohumun içinde toplanması yahut uzun, kalın ve büyük bir ağacın bir çekirdeğin veya tohumun içine sığma ihtimali yoktur.¹⁸

Mâtürîdî'nin âlem anlayışında aklın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ona göre Yüce Allah, akli yarattığı âlemin bir cüzü, iyilik

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/169.

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/172,173.

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/176.

ve kötülüğü tanımak için sahiplerine delil, hikmetli davranışlarla akılsızca davranışları ve sağlam bir amaç taşıyan fiil ile abes olan fiili ayırt etmek için de bir alâmet kılmıştır. Onu, övülmesi ve yerilmesi gerekeni, özenilmesi ve sakınılması gerekeni anlama aracı yapmıştır. Allah'ın bütün âlemi hikmetsiz olarak yaratması mümkün değildir, çünkü bu akılsızca bir iş olur. Akıl, âlemin bir cüzüdür, yergiye ve övgüye layık olan onunla bilinir. Bu nedenle akıl da bir hikmete bağlı olarak yaratılmıştır. Buna göre her akıl sahibi kişi, fayda ve zarar verme özelliğini taşıması karşısında ceza ve imtihanın gerekli olduğunu değerlendirir, bu da bütün âlemin imtihan için yaratıldığını gösterir.¹⁹

Evreni ve canlıları kavrayan akıl, aynı zamanda bunların yaratılışında bir amaç olduğunu da kavrar. Amaç ise doğal olarak beraberinde anlamlandırma gayretini de meydana getirir. Bu anlamı kavrayabilmek, delillerini bulmak, detaylara inmek insan aklının ona yüklemiş olduğu bir sorumluluktur. İnsan için kendi varlığını ve çevresindeki gerçeklikleri anlamlandırmaya çalışmak, varoluşsal bir ihtiyaçtır. Akıl, mantıken insanı düşünmeye iterken aynı zamanda ona, ahlaken düşüncenin kavramlaştırılmasını zorunlu kılar.²⁰ Mâtürîdî, akılı sadece inançları tanıma, değerlendirme ve kanıtlama aracı olarak görmemiş aynı zamanda ona ahlaki bir değer de yüklemiştir.

Mâtürîdî'nin âlem anlayışının merkezinde insan yer almaktadır. Onun ifadesiyle *insan küçük âlemdir*. Yani büyük âlemde olan her şeyin küçük bir örneği insanda bulunmaktadır. Ona göre, insan gözünü açmasıyla beş yüz yılda kat edilebilecek bir mesafeyi görebiliyor. Aynı özellik insanın düşünme gücü için söz konusudur. İnsanın düşünce ufku yerinden hiç ayrılmadan cennet ve cehennem yaratılma noktasına kadar varabiliyor,

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/397.

²⁰ Harun Çağlayan, "Bilgi Kaynağı Olarak Akıl", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011), 241.

dünyayı ve ahireti basiret gözü ile görebiliyor. Akla da üstün özellikler verilmiştir. O görünen ve görünmeyen, sureti ve mahiyeti bulunan veya şekil ve maddî bir özü bulunmayan varlıkların gerçekliklerini kavrar. Bütün bunlar, Allah'ın tek bir cevherde bu tür özellikleri belirleyip yaratmaya kâdir olduğu, söz konusu işleri yapması için o organı nasıl yaratması gerektiğini bildiği, dolayısıyla her şeyi yapmaya kudreti bulunduğu hem Hakîm hem Alîm olduğu bilinsin diyedir.²¹

Yine Mâtürîdî, günümüz biliminin açıkladığı canlıların organizmasının temel taşı olan hücre ve genetik yapısını çağrıştıran işaretlerde de bulunmaktadır: O, henüz uzuvları, el ayak gibi organları olmayan som haldeki bir şeyi halden hale sokar. O sırada henüz organların kendileri yoktur, sadece izleri vardır. Sonra da organların bizzat kendileri ortaya çıkarılır ve böylece insan olur. İşte yeni bir kavuşturmanın anlamı da budur. Ruhun üflenmesi, saçların bitmesi vb. gibi sözü edilen hususlar bizim işaret ettiğimiz düzenleme içinde yer alır.²² Allah tek bir cevherde varlığın tüm özelliklerini belirleyip yaratmaya kâdirdir, söz konusu işleri yapması için o organı nasıl yaratması gerektiğini bilir. Dolayısıyla O her şeyi yapmaya kudreti bulunan hem Hakîm hem Alîm'dir.²³

Mâtürîdî, âlemden hareketle ahiret âleminin varlığını şöyle kanıtlamaktadır: Allah'ın âlemi yaratma amacı özellikle öldürmek ve yok etmek değildir. Aksine ölüm bir bekadır yani sonsuz bir hayata erişmektir. Sonra Allah onları tek bir halde de bırakmamıştır. Eğer onların yaratılışından maksat sadece onların yok edilmesi ve helâk edilmeleri olsaydı o takdirde onları tek bir halde bırakırdı ve onların halden hale dönüştürülmesine gerek kalmazdı. Onların yaratılması ve bir halden başka bir hale

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/409.

²² Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 10/24.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 5/409.

intikal ettirilmelerindeki amaç ebedi bir hayata erişmeleridir. Eğer yaratmada bir amaç olmasaydı Yüce Allah'ın bir tür abesle iştigal olacağı sonucu çıkardı.²⁴ Allah'ın sağlam ve tam olarak yarattığı bir insanı önemsemeyip yok etmesi ve tekrar ikinci bir yaratılışla onu yaratmaması, hikmetin dışında bir iş olurdu.²⁵

Kur'an'da sıklıkla ifade edildiği gibi âlemin ve içinde bulunan tüm varlıkların yaratılış amaçları vardır. Âlemde bulunan tüm varlıkların kendine özgü amaçları bir bütünün parçaları olarak âlemin genel amacına da bağlıdır. Mâtürîdî'de bu, hikmet olarak açıklanmaktadır. Bir varlığın amacının olması onun nedensiz, sebepsiz, abes olarak bulunmaması demektir. Bu nitelikteki bir varlık, kullanım ömrünü tamamlamış, ihtiyaç duyulmayan bir eşya gibi, aslında evrene bir yükür. Bir yaratıcı tarafından yaratılmayan, kendi başına var olan bir varlığın tikel ve tümel amacının olması da düşünülemez. Çünkü amaç belirleme, iradenin bir fiilidir. İkbâl bu ilişkiyi şöyle tanımlamaktadır: Karşılıklı ilişkiler düzeninin oluşturduğu bir kozmos olarak düşünülen bu âlemde maddi âlem biyolojik âlemle, biyolojik âlem psikolojik âlemle bağlantılıdır. Topyekûn âlem ise, Allah ile bağlantılıdır. Âlem, Allah'ın karşısında duran bir muhalefet unsuru değil, bir sünnetullah'tır. Karakterin insan benliği karşısındaki durumu ne ise, âlemin Allah karşısındaki durumu da odur.²⁶

Günümüzde fizik ve astronomi biliminde, evrenin oluşumu ve işleyişini açıklamada önemli mesafeler kat edilmesi birtakım paradigmalardan değişmesine neden olmuştur. Evrenle ilgili teoloji ve metafizik eksenli yürütülen tartışmalarda bilimin etkin olduğu hatta daha öne geçtiği söylenebilir. Birbirinden

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 10/28.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 12/133.

²⁶ Mehmet S. Aydın, "İkbâl'in Felsefesinde Allah-Âlem İlişkisi", *Muhammed İkbâl Kitabı: Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: İBB Kültür Dairesi Yayınları, 1997), 109.

ayrı düşünülen ve bir araya gelmesi imkânsız görülen din ile pozitif bilimlerin yakınlaştığı özellikle insanın değer ve anlam arayışına yönelik meselelerin de dahil edildiği yeni bir ortamın oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Birbirine tezat görmeksizin alemin fiziki yönü ile teolojik boyutunu uyumlu şekilde yorumlayan Mâtürîdî'nin alem tasavvurunda söz konusu bu yakınlaşma birçok örnekte görülmektedir. Bu açıdan özellikle Müslümanların gelişmelerinde pranga olan din bilim çatışmasını ortadan kaldırmada Mâtürîdî düşüncesinin önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.

Mâtürîdî'nin âlem anlayışını ele aldığı metinlerde içerik ve üslup yönünden kendisinden sonra yazılmış kaynaklardan daha zengin olduğu dikkat çekmektedir. Bunda Mâtürîdî'nin ilmî seviyesi ve ferasetinin yanı sıra kelâmın derinlikli, dinamik ve çok yönlü fikirlerin çarpıştığı bir çağda (III./IX. yüzyıl) yaşamış olmasının da etkisi büyüktür. Kendi birikimini, o dönemin sunduğu imkanları kullanarak diğer görüşlerinde olduğu gibi âlem anlayışında da temayüz ettiği söylenebilir. Nitekim teolojik ve fizik konularının iç içe girdiğini dönemde kozmolojik konuları dinin temellendirilmesi ve savunulmasında oldukça etkin bir şekilde kullanması bu durumu açıkça göstermektedir.²⁷

Bu bağlamda Mâtürîdî'nin âlem anlayışını şu şekilde özetlemek mümkündür: Evreni ve varlıkları, fizyolojik ve biyolojik özelliklerinden hareketle, kendine özgü bilgi kuramını kullanarak hikmet ve lütuf bağlamında değerlendirmiştir. Mâtürîdî'nin, evreni, sistematik biçimde, fizikten metafiziğe, cisimden değere doğru yükselten bir çizgi ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Evren ve onun üzerindeki varlıklar yaratıldığı neden, amaç ve hikmetle değer kazanırken, en önemli varlık olan insan kendisini yaratan ve rahmetiyle kuşatan Tanrıyı tanımak ve O'na inanmakla değerli olmaktadır.

²⁷ Bulğen, "Klasik Dönem Kelâmında Dakîku'l-Kelâmın Yeri ve Rolü", 58.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet S. "İkbal'in Felsefesinde Allah-Âlem İlişkisi". *Muhammed İktal Kitabı: Uluslararası Muhammed İktal Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: İBB Kültür Dairesi Yayınları, 1997.
- Bulğen, Mehmet. "Klasik Dönem Kelâmında Dakıku'l-Kelâmın Yeri ve Rolü". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 33/ (2015), 39-62.
- Çağlayan, Harun. "Bilgi Kaynağı Olarak Akıl". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011), 233-262.
- Esen, Muammer. "Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Alem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlilî". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008).
- Marulcu, Hasan Tevfik. "Âlemin Hudûsu Bağlamında Kelâm'ın Kozmolojik Yapılanması". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (2006), 77-88.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilatü'l Kur'an*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Uluç, Tahir. "Mâtürîdî'nin Filozofların Âlemin Kıdemi Görüşünü Eleştirisi". I/426-438. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.